

C. S. Lewis (1898-1963)

door Arend Smilde¹

C. S. Lewis was van jongs af een grote lezer en schrijver, maar hij liep al tegen de veertig toen de buitenwereld daar iets van begon te merken. Daarna leverde hij tien jaar lang op verschillende terreinen veel en goed werk, dat een merkwaardige combinatie liet zien van wilde fantasie en perfecte duidelijkheid. Vervolgens leek de dichter-en-denker even uitgepraat. Maar toen, terwijl hij een groot wetenschappelijk werk voltooide, vloeide er weer iets nieuws uit zijn pen: een serie van zeven kinderboeken. Als veelzijdig publicist ging hij door tot het einde. De laatste twintig jaar van zijn leven stak hij veel tijd in het beantwoorden van lezersbrieven. In al zijn werk was één schrijver herkenbaar: een man die niet in zijn tijd paste en die in deze mogelijke zwakte zijn kracht vond.

Wat leidde in zijn eerste veertig levensjaren tot de daarop volgende vijfentwintig jaar publiek schrijverschap? ‘Jack’ Lewis werd op 29 november 1898 in Belfast geboren als tweede zoon en laatste kind van welgestelde ouders met een huis vol boeken. Zij behoorden tot de Anglicaanse kerk en gaven hun kinderen een serieuze, niet bijzonder strenge religieuze opvoeding. Het gezin had een goed leven, totdat in 1908 de moeder stierf aan kanker. Voor Jack begonnen toen twee jaren op een rampzalig slechte kostschool in Engeland. Op andere scholen kreeg hij daarna goed onderwijs, maar hij had het onverminderd slecht naar zijn zin. Rond zijn dertiende jaar nam hij stil en compleet afscheid van het christelijk geloof. In 1914 ging hij naar een privéleraar in een dorpje in Surrey, Zuid-Engeland. Terwijl aan de overkant van het Kanaal de grote Europese slachting van jonge mannen begon, was hij daar nog juist te jong voor en begon voor hem een gouden tijd van ongebreideld lezen en schrijven en wandelen in de natuur. Zijn leraar, een gepensioneerde onderwijs-veteraan, was verbijsterd over de belezenheid van zijn pupil en zei niet eerder te hebben ervaren dat dit soort mensen in het echt bestond. Verhalen schrijven deed Jack al vóór zijn tiende. In 1913 en 1914 schreef hij, geïnspireerd door Wagner, honderden regels poëzie over Noors-mythologische onderwerpen. Ook als lezer had hij een voorkeur voor dichters met een grote verbeeldingskracht: Homerus, Vergilius, Dante, Ariosto, Milton, Wordsworth. Bijzonder diep werd hij getroffen door de ‘mythopoëtische’ kracht van een overigens weinig briljante Schotse schrijver en dominee uit de negentiende eeuw, George MacDonald; later, als christen, erkende hij MacDonald als zijn voornaamste geestelijke leidsman. Verder wees in deze tijd niets bij Lewis op een ontwikkeling in de richting van religieus geloof. Hij was een pessimistisch atheïst, gefascineerd door de machtige illusies die mythe heten, maar zelf overtuigd illusieloos. Zijn leraar stimuleerde intussen een polemische en logisch-argumenterende denkstijl. Gezien zijn leeftijd en het verloop van de oorlog verwachtte de jonge Lewis niet lang meer te leven, maar dit vooruitzicht hinderde hem niet. In 1917 werd hij student in Oxford en ging weldra in militaire dienst. Hij raakte bevriend met Janie Moore, de moeder van zijn kamergenoot Paddy Moore. Paddy sneuvelde in Frankrijk; Jack keerde gewond terug en kreeg op kritieke momenten geen aandacht van zijn vader. Een en ander leidde ertoe

---

¹ Eerste versie van deze tekst verschenen in *Kritisch Denkerslexicon*, april 2008. Deze bewerking in 2009 gemaakt voor de bundel *Conservatieve vooruitgang* (2010) o.r.v. Thierry Baudet en Michiel Visser.

dat de zesentwintig jaar oudere Mrs Moore, vermoedelijk, voor Jack een combinatie van maîtresse en plaatsvervangend moeder werd.

Na de oorlog studeerde hij in Oxford klassieke literatuur en wijsbegeerte en daarna Engels. Beide studies voltooide hij snel en cum laude. Twee pogingen om naam te maken als dichter mislukten. Hij voerde een gezamenlijke huishouding met Moore en haar dochter. In 1925 kreeg Jack een baan en inkomen als docent Engelse literatuur aan het Magdalen College in Oxford, in 1929 overleed zijn vader, en in 1930 kocht hij samen met Janie Moore en zijn broer Warren een huis aan de rand van Oxford. Daar wonen zij alle drie voor de rest van hun leven.

Zijn atheïstische overtuiging wankelde al enige tijd toen, in de loop van de jaren '20, enkele vrienden hem voorthielpen op weg naar geloof in God. Eerst bekeerde hij zich tot een ongespecificeerd theïsme; twee jaar later, in 1931, werd hij christen nadat hij de dood en opstanding van Christus had leren zien als 'vervulling', historische verwerkelijking, van de grote mythen der mensheid. Het volgende jaar schreef hij een allegorisch-autobiografisch bekeringsverhaal, dat gepubliceerd werd maar vrijwel onopgemerkt bleef. In 1936 verscheen hij als nieuwe ster in zijn vakgebied met *The Allegory of Love*, een studie over middeleeuwse allegorische liefdespoëzie. Rondom Lewis en zijn taalkundige collega Tolkien (toen al bezig met voorstadia van *The Lord of the Rings*) vormde zich een kring van vrienden, de 'Inklings', die elkaar regelmatig voorlazen uit eigen werk. Hier kreeg Lewis het idee voor een sciencefictionverhaal, *Out of the Silent Planet*, verschenen in 1938. Ook ontstond hier, op verzoek van een uitgever die zijn bekeringsverhaal gelezen had, zijn eerste proeve van populaire theologie, *The Problem of Pain* (1940).

Zo maakte Lewis in de jaren 1936–1940 als het ware drie debuten, elk voor zich veelbelovend: academisch, verhalend, en populair-theologisch. In de resterende vijftientig jaar van zijn leven maakte hij alle drie deze beloften waar. Er was een lange oefening als verhalen-, gedichten-, dagboek- en brieven-schrijver aan voorafgegaan; voorts de ontwikkeling van een grote, drie millennia doorkruisende eruditie; en ten slotte een bekering tot traditioneel, ongemoderniseerd geloof in Jezus Christus als mensgeworden Zoon van God. Het academische werk bereikte zijn hoogtepunt in 1954 met een lijvig boek voor de Oxford History of English Literature; in datzelfde jaar kreeg hij in Cambridge een nieuw ingestelde leerstoel Engelse literatuur van Middeleeuwen en Renaissance. Het verhalende werk werd voortgezet met nog twee sciencefictionboeken, zeven verhalen over het sprookjesland Narnia, en een magisch-realistisch-historische roman. Als volkstheoloog hield hij radiolezingen en schreef hij twee 'theologische fantasieën', waarvan *The Screwtape Letters* (1942) een bestseller werd, en later boeken over de Psalmen, over liefde, en over het gebed. In de jaren veertig trad hij regelmatig op als spreker en debater in de Oxford Socratic Club, een studentengezelschap dat als forum diende voor de confrontatie tussen christendom en atheïsme. Soms begaf hij zich op wijsgerig terrein; hier ontstond zijn belangrijke maar weinig populaire werkje *The Abolition of Man*. Verder schreef hij onder meer een autobiografie, meer dan honderdvijftig verspreide stukken, en ontelbare brieven. Gedichten schreef en herschreef hij zijn leven lang.

Het samenleven met Janie Moore werd voor Lewis geleidelijk een kruis, dat hij geduldig droeg tot haar dood in 1951. Zijn andere vaste huisgenoot, broer Warren, had gestaag groeiende alcoholproblemen. Jack ontmoette in 1952 Joy Davidman, een Amerikaanse lezeres van zijn boeken. Tegen al zijn aanvankelijke bedoelingen en verwachtingen, en nadat zij van haar eerste man gescheiden was, kwam het in 1957 tot een kort maar gelukkig huwelijk. Joy sterft in 1960

aan kanker, met achterlating van twee zoons uit haar eerste huwelijk. Lewis sukkelde toen ook al met zijn gezondheid. Na een hartaanval gaf hij in de zomer van 1963 zijn leerstoel in Cambridge op. Een week voor zijn vijfenzestigste verjaardag kreeg hij weer een hartaanval, waarmee een einde aan zijn leven kwam.

Vensters op het verleden

Iedere historicus waarschuwt zijn publiek van tijd tot tijd voor misverstanden bij de bestudering van het verleden. Mensen dachten vroeger anders dan wij nu denken, men gebruikte bijvoorbeeld bekende woorden in een nu onbekende betekenis, en daar moeten wij, moderne mensen, rekening mee houden. C. S. Lewis was onder meer historicus – literatuurhistoricus – en liet dergelijke waarschuwingen dan ook geregeld horen, vooral in zijn wetenschappelijke werk.

Het begint al met de eerste zin van zijn eerste bekend geworden boek, *The Allegory of Love*. Die zin luidt: ‘De allegorische liefdespoëzie van de middeleeuwen is, naar vorm en naar inhoud, veelal afstotend voor moderne lezers.’ Nog geen drie bladzijden verder lezen we: ‘Het lijkt – of het leek ons tot voor kort – heel vanzelfsprekend om liefde (...) te beschouwen als een edele en veredelende hartstocht.’ Verderop in het eerste hoofdstuk gaat het over de middeleeuwse auteur Andreas Capellanus en diens argumenten voor het idee dat erotische liefde slechts buiten het huwelijk edel kan zijn. Binnen het huwelijk, zei Andreas, is een vrouw immers niet vrij en zonder vrijheid kan haar liefde niet echt zijn, dus niet edel. Hier zien we, zegt Lewis dan, ‘de overspel-theorie in haar meest sympathieke, en daarom zuiverste licht’. Dat Lewis dit een sympathiek licht noemt lijkt een geval van regelrechte moderniteit. Maar hij noemt het ook ‘zuiver’. Dit is een klassiek-christelijke, moraaltheologische insinuatie van de eerste orde. Want zo beaamt Lewis niet alleen dat vrijheid een voorwaarde voor echte liefde is, maar ook dat, voor zover echte liefde bestaat, echte vrijheid bestaat.

In *A Preface to Paradise Lost* (1942) geeft hij een uitvoerige inleiding tot de epische dichtkunst in het algemeen. Epiek, zegt Lewis dan, is ‘pompeus’ in de beste betekenis van het woord, maar juist die beste betekenis is nu verouderd. Deze betekenis illustreert hij zo: ‘Een celebrant die het altaar nadert, een prinses die door een koning bij een menuet ten dans wordt geleid, een generaal bij een ceremoniële parade, een hofmeier die bij een Kerstbanket voor de versierde varkenskop uitloopt – zij allen dragen ongewone kledij en bewegen zich met een berekende waardigheid. Ze zijn daarmee nog geen ijdelruit; ze zijn gehoorzaam. Zij gehoorzamen het *hoc age* dat de regie voert over iedere plechtigheid.’ Het is hier interessant te bedenken hoe bijvoorbeeld die hofmeier ter sprake zou komen bij veel andere twintigste-eeuwse auteurs over een dergelijk onderwerp. In *Het civilisatieproces* van Norbert Elias (verschenen in 1939, precies tussen Lewis’ *Allegory* en *Preface*), zou zo’n hofmeier optreden als een specifiek geval van ‘affectmodellering’ met een socio- en psychogenetisch te verklaren ‘drifthuishouding’ – als illustratie, uiteindelijk, van een mensbeeld waarin blinde natuurkrachten het eerste en het laatste woord hebben. Lewis, met zijn verwijzing naar het oud-Romeinse *hoc age* (‘handelt aldus’), plaatst die hofmeier daarentegen in een oeroude menselijke traditie van ‘gehoorzaamheid’ – van al of niet gewillig waargenomen kansen om zich in een hogere orde te voegen. Kan zo’n orde inderdaad hoger zijn op de manier die mensen zich vanouds hebben voorgesteld? Deze mogelijkheid presenteert Lewis stilzwijgend als de meest voor de hand liggende.

Er zou een lange lijst van dergelijke passages in het werk van Lewis te maken zijn. Hieruit zou het volgende blijken. Lewis maakt zijn lezers er graag van bewust hoe vaak en hoezeer zij hun mentale horizon laten beperken door de heersende denkgewoonten, vooronderstellingen en vanzelfsprekendheden van hun eigen tijd; en hoe goed een mens eraan doet de ‘zeebries der eeuwen’¹ door zijn bewustzijn te laten waaien. Typisch moderne beperkingen krijgen bijzondere aandacht, uiteraard omdat die bij moderne lezers nu eenmaal aan de orde zijn, maar ook omdat Lewis zich over moderne beperkingen bijzondere, meer dan wetenschappelijke zorgen maakt.

Die zorgen hebben hem als academicus wel verwijten van ‘moralisme’ opgeleverd. Toch willen ook zijn scherpste critici vaak wel toegeven dat Lewis als schrijver over het verleden een grootmeester is. Zijn soms al te alerte ergernis over moderne kortzichtigheden is onloochenbaar, maar is tegelijk een vitaal onderdeel van dat meesterschap. Door de beeldende en heldere, welwillende en soms ontwapenende manier waarop hij ook het obscuurste dichtertje of tekstfragment uit het verleden voor het voetlicht haalt, gaan er luiken open waarachter iets fraais of belangrijks te zien is – een ‘verschiet van menselijk leven’ zoals Huizinga het noemde, maar daarmee vaak als vanzelf ook iets van tijdloze waarde.

Het is een ervaring die Lewis zijn lezers eigenlijk voortdurend biedt in zijn historische werk. Zo ook in zijn overige werk; maar dan zijn de rollen omgekeerd. Hij spreekt dan, om zo te zeggen, meestal op een directere manier over de zin van het leven en treedt formeel niet als geleerde op. Toch blijkt bij nader toezien ook daar dat hij zijn lezers bijna voortdurend trakteert op rijpe vruchten van vele eeuwen menselijke beschaving. Zijn werk is een gastmaal der eeuwen, opgediend met liefde, flair en sluwe belering.

Premoderne kritiek op de moderne wereld

Zijn verhouding tot de moderne wereld ligt intussen toch wat problematischer dan die van een leverancier van leuke dingen voor de mensen. Zijn kritiek aan het adres van *the moderns*, zoals hij ze ouderwetselijk noemde, neemt vaak priemende en soms bittere vormen aan. De oratie bijvoorbeeld waarmee hij in 1954 aantrad als hoogleraar in Cambridge kwam neer op de boodschap: ik hoor niet thuis in deze tijd; mocht ik falen als docent over het verleden, bestudeert u dan maar mijzelf, als een relict uit dat verleden, een nog net niet afgestorven laatste dinosaurus.

Wat was precies zijn bezwaar tegen de geest der eeuw? Twee gedachten spelen een sleutelrol in wat hij daarover zei.

(1) Naturalisme is onhoudbaar. Wanneer ons redenerend verstand de natuur uitroept tot enige werkelijkheid, dan verklaart het verstand dus ook zichzelf en al zijn werken tot natuurverschijnsel, dat wil zeggen tot een product van blinde krachten. Ook de naturalistische overtuiging zelf moet dan een natuurverschijnsel zijn. Maar om het naturalisme serieus te kunnen nemen, moeten we aannemen dat het absoluut waar is, ongeacht of de natuur zo vriendelijk is om deze overtuiging bij ons intact te laten. Dat is: we moeten dan minstens één overtuiging niet tot natuur verklaren, maar tot zelfstandige waarheid. Daarmee erkennen we de realiteit van iets dat los van de natuur en haar blinde krachten bestaat. Een naturalisme dat zichzelf serieus neemt, neemt zichzelf niet serieus. Het is daarom niet serieus te nemen.

(2) Net als de geldigheid van de rede vervalt ook de geldigheid van ethische grondregels wanneer ze worden verklaard als natuurverschijnsel – gewoonlijk als een al of niet collectief

---

¹ ‘On the Reading of Old Books’ (1944), in *Undeceptions* (1971) en *Essay Collection* (2000).

overlevingsmechanisme van de *homo sapiens*. Zo'n verklaring wekt de gedachte dat overgeleverde moraal geen gezag heeft en dat mensen naar believen een andere moraal kunnen kiezen of een nieuwe kunnen maken. Dat kunnen ze echter niet, zo blijkt telkens wanneer ze het proberen. Oude moraal wordt altijd verworpen om redenen die uiteindelijk evenzeer van toepassing zijn op nieuwe moraal; nieuwe moraal heeft, voor zover zij gezag heeft, uiteindelijk geen ander gezag dan oude moraal. Nieuwe moraal blijkt altijd een eenzijdige selectie te zijn van brokjes oude moraal, en alles wat in praktijk als moraal functioneert blijkt, ten diepste en in grote lijnen, zo oud als de mensheid te zijn.

Het is gemakkelijk te zien wat deze beide gedachten gemeen hebben. Ze houden allebei de overtuiging in dat er een orde, en wel een min of meer kenbare orde, buiten de natuurlijke orde om bestaat. Soms noemde Lewis deze overtuiging 'supranaturalisme', vooral wanneer hij zich als bestrijder van 'naturalisme' opwierp. Over Spinoza had hij het niet vaak; maar met naturalisme bedoelde Lewis in wezen het aarts-moderne denkbeeld van Spinoza dat er slechts één 'substantie' zou bestaan: één integrale werkelijkheid, die we naar believen God of Natuur kunnen noemen. Als dit denkbeeld de kern vormt van Spinoza's denken en daarmee – naar het inzicht van Jonathan Israel – van 'Radicale Verlichting' en van de gehele moderniteit, dan is er reden om C. S. Lewis aan te merken als een kampioen van pre-modernisme en Radicale Verduistering. Anderzijds: naarmate Lewis zijn premoderne standpunt aannemelijk maakt, moet daarmee ook de overtuiging veld winnen dat niet zijn ideeën, maar juist 'naturalisme' en moderniteit een radicale verduistering betekenen.

Om zijn standpunt aannemelijk te maken heeft Lewis diverse dingen ondernomen – meer dan alleen de genoemde twee sleutelgedachten ontvouwen, meer ook dan stukjes literair verleden begrijpelijk maken. Toch verdienen die twee gedachten nog wat nadere beschouwing, niet alleen omdat het hemzelf daarmee ernst was, maar ook omdat ze licht werpen op zijn andere methoden.

Rede, natuur en bovennatuur

De menselijke rede vormt dus volgens Lewis een onontkoombare verwijzing naar iets bovennatuurlijks. Dit bovennatuurlijke noemt hij soms Rede (met een hoofdletter), en ook weleens God. Het gaat hier te ver om zijn argumenten voor deze opvatting uitvoerig op hun merites te beoordelen.¹ Maar het is interessant om te zien in welk verband Lewis zelf de breedste uiteenzetting gaf van zijn bijzondere soort rationalisme. Hij deed dat in *Miracles: A preliminary study* (1947), een boek waarin hij de mogelijkheid van wonderen verdedigde. Het heeft geen zin, zegt hij in het inleidend hoofdstuk, om wonderverhalen op hun wonderlijkheid te onderzoeken als men bij voorbaat zeker weet dat bovennatuurlijke verklaringen uitgesloten zijn. We moeten daarom eerst onderzoeken (vandaar de ondertitel van het boek) wat die zekerheid waard is. En dan volgt een uitvoerige bestrijding van het naturalisme. Het verschijnsel rede dient daarbij, op de hierboven genoemde manier, als breekijzer om het puur natuurlijke, gesloten, moderne beeld van het universum open te breken. De rede is een soort wonder en daarmee een bewijs dat won-

---

¹ Een serieuze, helaas chaotisch geboekstaafde poging hiertoe is gedaan door Victor Reppert in *C. S. Lewis's Dangerous Idea* (2004). De strekking – dat Lewis in 1948 een aanval van Elizabeth Anscombe op zijn *argument from Reason* met overwegend succes heeft gepareerd – kan ik op grond van eigen onderzoek beaamen.

deren mogelijk zijn, ongeacht of ze vaker gebeuren. Deze conclusie, zegt hij dan, mag zeker leiden tot de vraag: Waar blijven we dan? Maar deze vraag is alleen maar klemmender als we *niet* in wonderen, dus niet in de Rede geloven.

Naast *Miracles* heeft Lewis nog één ander filosofisch werkje geschreven: *The Abolition of Man* (1943). Hier krijgt de tweede sleutelgedachte haar uitvoerigste behandeling. De enige denkbare bron van geldige ethische oordelen is een bovennatuurlijke bron, betoogt hij. En het is een idee waaraan op het eerste gezicht weinig eer te behalen is. Het is al heel vaak en op allerlei manieren gezegd, door bekende en onbekende denkers en schrijvers, lang niet altijd op overtuigende wijze. Maar juist op dit punt zijn de gedachten van Lewis bijzonder doortastend en verrassend houdbaar. Opnieuw breekt hij het gesloten, naturalistische wereldbeeld open door de innerlijke tegenstrijdigheid ervan aan te wijzen – maar nu ook, en vooral, door te laten zien dat het een zelfvervullende profetie is met desastreuze gevolgen voor alle specifiek menselijke vermogens. Oude moraal schrappen uit naam van een nieuwe moraal levert volgens Lewis, zoals we al zagen, in werkelijkheid nooit iets nieuws op, alleen verschraling en eenzijdigheid en daarmee een sterke aanwijzing dat ethische richtlijnen ten diepste objectief en onveranderlijk zijn. Maar dan, in het derde en laatste hoofdstuk van *The Abolition of Man*, neemt hij de proef op de som door aan te nemen dat de naturalistische grondgedachte toch waar is – dat uiteindelijk alles toch natuur is en daarom in principe wetenschappelijk verklaarbaar en technisch manipuleerbaar. Als dit waar is, zegt hij, laten we dan eens bedenken wat er gebeurt als ook ons besef van goed en kwaad restloos verklaarbaar en manipuleerbaar is geworden, lijdend voorwerp van een totale kennis en een totale macht.

Het is een zinvol gedachte-experiment, dat ook alleen maar zinvoller wordt naarmate wetenschap en techniek voortschrijden. Als moraal een manipuleerbare eigenschap van het menselijk organisme is, komen we vroeg of laat voor de vraag te staan hoe we die eigenschap zullen manipuleren. Wat zal dan als richtlijn dienen? Ziedaar de malaise, allang voelbaar, van de moderniteit. Een morele richtlijn zal er uit de aard der zaak niet zijn. De enige norm die overblijft is die van onze neigingen en driften van het ogenblik, dat wil zeggen van blinde natuurkrachten. Het verschil tussen mensen en dieren, natuurwetenschappelijk gezien altijd al onzichtbaar, vervalft dan inderdaad. Al onze inspanningen om de natuur te ‘veroveren’ draaien erop uit dat niet de mens de natuur verovert, maar de natuur de mens.

De verwerkelijking van dit toekomstbeeld zal mogelijk zo’n vaart niet lopen. Het is een gedachte-experiment – een doordenking van de gedachte ‘kennis is macht’. Toch doen problemen van het aangeduide soort zich al voor. De verdienste van Lewis’ gedachtegang is dat hij een streep haalt door het gehele denkbeeld van normen en waarden als iets maakbaars en verklaarbaars en dat hij de ‘praktische rede’ in ere herstelt. ‘To “see through” everything is the same as not to see’, zo besluit hij *The Abolition of Man*. De malaise van de moderniteit is de illusie van de autonomie. De mens onderscheidt zich van de natuur door een vermogen, niet om normen en waarden te scheppen, maar om ze te zien. Aan die normen, althans aan de grondvormen ervan, valt evenmin iets te veranderen of toe te voegen als aan de loop van zon, maan en sterren. Men kan ze hoogstens trachten te negeren. Naarmate mensen hierin slagen, valt het verschil met dieren weg. Mocht er tegen deze verdierlijking, de ‘naturalisatie’ of afschaffing van de mens ooit verzet op gang komen, dan zou daarmee het verschil tussen mens en dier terug zijn. Dan zou blijken dat het besef van objectieve normen nog niet totaal verloren is gegaan. Technisch vernuft op zichzelf heeft nooit het echte verschil met dieren gemaakt. De ethische grond-

regels zijn geen product van mensen; de mens is een product van deze grondregels. Het is van weinig belang welke naam men geeft aan het vermogen om die regels te herkennen. Als het aan Lewis ligt, zien we het als onderdeel van de rede en noemen we het de ‘praktische rede’.

De ‘praktische’ en ‘supranaturalistische’ kijk op de rede deelde hij naar zijn vaste overtuiging met het overgrote deel der mensheid van alle tijden en plaatsen, alleen niet met het moderne deel. Daarom zag Lewis een belangrijke functie voor de ‘zeebries der eeuwen’ in zijn eigen eeuw – en derhalve een functie voor zichzelf. *Ladies and gentlemen*, zei hij bij zijn aantreden als hoogleraar oude literatuurgeschiedenis, *I read as a native texts that you must read as foreigners*.¹ Intussen was hij modern genoeg om zich scherp bewust te zijn van zijn premodernisme en om daar uitvoerig rekenschap van te geven. We zagen dat deze onderneming voor een deel bestond uit rationeel eerherstel voor de rede; maar zoals gezegd, Lewis ondernam nog meer. Zijn kijk op de rede geeft ruimte aan ons vermogen om dingen buiten het terrein van de rede waar te nemen.

Dit vermogen is, net als de rede, gewoonlijk zwaar verstoord maar daarom nog niet in zijn algemeenheid als een bron van louter illusies af te doen. Lewis sprak hier meestal van *imagination*: verbeeldingskracht, verbeelding of fantasie. Het belangrijkste product der verbeelding zijn mythen. De rede noemde hij ooit het ‘orgaan voor waarheid’, *organ of truth*, en de verbeeldingskracht het ‘orgaan voor betekenis’, *organ of meaning*. Betekenis is belangrijker dan waarheid, in de zin dat betekenis ‘een voorwaarde voor waarheid’ is en niet andersom. De verbeelding is in die zin belangrijker dan de rede, en mythe belangrijker dan wetenschap.² Denken alleen zet niets in beweging, zei Aristoteles.³ En jawel: ook Lewis trok de meeste lezers, niet als literatuurhistoricus of cultuurfilosoof, maar als schrijver van *fantasy*. Wie Lewis zegt, zegt veelal Narnia.

Onversneden christendom

Maar naast deze drie wegen koos hij soms met veel succes nog een andere weg: die van de rechtstreekse argumentatie voor het geloof dat God bestaat, en dat God het karakter en de eigenschappen heeft die de hoofdstroom van het christendom vanouds aan Hem toeschrijft in navolging van Jezus Christus en de Bijbel. Wat dit geloof volgens hem precies behelst staat in zijn boekje *Mere Christianity (Onversneden christendom)* uit 1952, een bewerking van vier series radiolezingen voor de BBC uit de jaren 1941-44. De titel is pretentius, maar niet lichtvaardig gekozen. Lewis deed een oprechte poging om te spreken namens de kerk van alle tijden. Hij liet zijn concepten voor de tweede serie, ‘What Christians believe’, door mensen uit vier verschillende denominaties lezen en zorgde dat hij niets zei waar zij niet alle vier mee instemden. Vanaf de eerste uitzendingen in 1941 was de belangstelling en respons verbijsterend, en het boek wordt tot op vandaag regelmatig herdrukt, ook in het Nederlands.

Inhoudelijk lapte Lewis alle eisen van laagdrempeligheid aan zijn laars. Hij stond uitvoerig stil bij geloofsartikelen zoals de drie-eenheid van God, en predikte onbesmuikt een strenge traditionele moraal. Dat hij miljoenen luisteraars en lezers wist te boeien is niet alleen te verklaren

---

¹ Deze oratie uit 1954, getiteld ‘De descriptione temporum’, is in het Nederlands vertaald als toegift bij *De afschaffing van de mens* (1997).

² ‘Bluspels and Flansferes: A Semantic Nightmare’, in *Selected Literary Essays* (1969), 251-265.

³ *Ethica* VI.2, door Lewis geciteerd in *The Pilgrim’s Regress*, VI.7.

uit de voorbeeldige eenvoud van taal en overzichtelijkheid van gedachteontwikkeling, en ook niet uit de tijdsomstandigheden. Een complete verklaring van zijn succes is nu niet aan de orde; maar bij de seksuele moraal valt bijvoorbeeld op dat hij die in al haar strengheid predikte, en tegelijk relativeerde. Zo was in zijn latere boek over ‘de vier liefdes’ ook de schoonheid van erotische liefde voorwerp van hartelijke erkenning en relativering tegelijk. In beide gevallen speelt Lewis’ overtuiging mee dat moderne mensen te gewichtig doen over erotiek. De veelgelezen D. H. Lawrence was een mikpunt van zijn spot in dit verband. Lewis zelf schijnt lange tijd vriendschap als belangrijkste vorm van liefde te hebben ervaren. Veel oude, premoderne literatuur bevestigde hem in die ervaring. Het beste hoofdstuk van *The Four Loves* gaat over Vriendschap. Premodern is ook de middeleeuwse lijst van zeven deugden – vier ‘kardinale’ en drie ‘theologische’ – waaruit Lewis in zijn derde serie radiopraatjes een beknopte zedenleer ontwikkelde. De traditionele lijst van zeven hoofdzonden gebruikte hij niet. Maar hij onderbrak zijn deugdenleer voor één hoofdzonde en dan ook meteen de grootste: *Superbia*, hoogmoed. Hier heb je, zei hij, ‘het hart van de christelijke ethiek’. Hoogmoed of trots is ‘de volstrekte anti-God-houding’, de principiële ontkenning dat er iets hogers kan of mag bestaan dan het eigen ik. Terwijl je bijna alles beter kunt verheerlijken dan jezelf.

Op deze manier bracht Lewis reliëf in het morele landschap. Het was tegelijk een manier om dat landschap in het grotere geheel van de christelijke geloofsleer te situeren. Tegen zijn contactpersoon bij de BBC had Lewis bij de voorbespreking van zijn radiowerk gezegd: de noodzaak van bekering en vergeving waar het Nieuwe Testament van uitgaat wordt door moderne mensen niet meer waargenomen, daar zou ik dus eerst iets aan willen doen. Zijn eerste doel was het christelijk geloof een begin van aannemelijkheid te geven. En inderdaad bezorgde hij veel mensen minstens een serieus vermoeden dat het ‘God’ geheten bovennatuurlijke, almachtige en ten dele kenbare wezen werkelijk bestaat. De redelijke en zedelijke weg waarlangs hij de gedachten in die richting leidde bevat een geleidelijk toenemend aantal suggesties om bevestiging van dat vermoeden in christelijke richting te zoeken.

Het werk der verbeelding

Zolang echter niemand iets van Lewis vroeg, gaf hij zijn fantasie vrije teugel. Hij deed dat voor zijn plezier, maar ook in de overtuiging dat het menselijk ‘orgaan voor betekenis’ minstens zo belangrijk is als de rede. Het moment waarop bij hemzelf het godsgeloof doorbrak beschreef hij in zijn autobiografie *Surprised by Joy* aldus: ‘Ongodsdienstige mensen interesseerden mij niet meer: hun levensvisie stond voortaan buitenspel. Daarmee vergeleken had de grote massa van godsvereerders – met al hun dansen en zingen en offers en huivering en aanbidding – het duidelijk bij het rechte eind.’ Het moet tegelijk de doorbraak zijn geweest van zijn overtuiging dat het gesloten, pseudo-rationele wereldbeeld van moderne mensen, de finale uitschakeling van ‘het wilde denken’, een catastrofale denkfout is. Dat de wereld meer en meer in de greep van die denkfout kwam deed geen afbreuk aan zijn zekerheid. Hij concludeerde dat hij van een oud, bijna uitgestorven mensentype was, een te laat geboren ‘Oud-Westerse’ mens, een levend fossiel. Een meer praktische conclusie was dat hier een kans voor hem lag om zich verdienstelijk te maken als literatuurhistoricus. Maar een praktische draai gaf hij het allerliefst aan zijn eigen verbeeldingsleven.

Dit was bijzonder bruisend. Zijn fantasie had al vroeg een uitweg gevonden in verhalen en gedichten. Wie zijn levensgang in de oorlogsjaren nagaat en ziet hoeveel werk hij verzette, begrijpt niet hoe hij het klaarspeelde om daarnaast in 1942 ook nog een groot vervolg op zijn sciencefictionverhaal van 1938 te schrijven en in 1943 nog een, groter dan de twee voorgaande samen. Iets dergelijks geldt bijna tien jaar later voor de zeven delen *Chronicles of Narnia*. Zijn allerhoogste ambitie: zelf een dichter van formaat worden, had hij al vroeg laten varen toen bleek dat het niet lukte; toch bleef hij altijd gedichten schrijven, herschrijven en bijschaven en besteedde hieraan mogelijk meer zorg en aandacht dan aan al zijn andere schrijfwerk. Over zijn eerste gepubliceerde prozawerk, *The Pilgrim's Regress* (1933), een 'allegorische apologie voor Christendom, Rede en Romantiek', merkte hij later op dat hij nog wel eens hoopte dat het hier en daar 'een sprankje mythisch leven' had. Zijn laatste roman, *Till We Have Faces* (1956), volgens hemzelf zijn beste boek, heeft als ondertitel *A Myth retold*. Veel werk maakte Lewis ook van het werk van J. R. R. Tolkien. Bij het ontstaansproces van *The Lord of the Rings* was Lewis jarenlang de belangrijkste aanjager, zo belangrijk dat volgens getuigen het boek er zonder hem nooit gekomen zou zijn. Als hij naast een eerherstel voor de rede ook een eerherstel voor de fantasie heeft bewerkt, dan gebeurde dit laatste voor een aanzienlijk deel indirect, via Tolkien.

De werken van Lewis' verbeelding hebben in zeker opzicht misschien afbreuk gedaan aan zijn andere werk. In een ander opzicht zijn ze er nauw mee verbonden, voegen ze er iets aan toe, of vormen ze zelfs de hoofdmoot. Mogelijke afbreuk deden ze in de zin dat zijn ambities als dichter hem misschien de ogen sloten voor wat hij als denker had kunnen betekenen. Veel gedichten (de *Collected Poems* omvatten er bijna tweehonderd en daarnaast zijn er vier lange *Narrative Poems*) hadden wellicht met minder schaaft- en vijlwerk toegekund, terwijl bijvoorbeeld *The Abolition of Man* – dat in wezen een indrukwekkend alternatief is voor het Kantiaanse antwoord op de vraag 'Wat is Verlichting?' en dat als zodanig een juweeltje en een mijlpaal had kunnen zijn – niet goed gecomponeerd is en waarschijnlijk wat haastig geschreven, zonder dat Lewis ooit veel moeite deed om er iets beters van te maken.

Anderzijds vormt het werk van zijn verbeelding soms een onmisbaar complement, zo niet fundament, van zijn denkwerk. De sciencefiction- en kinderboeken geven hier en daar onvergetelijke illustraties van wat hij met zijn filosofische beweringen op het oog heeft. Het duidelijkste geval is *That Hideous Strength* (1945), het derde deel van zijn sciencefiction-trilogie. Dit is een bizar toekomstverhaal waarin Lewis naar eigen zeggen een boodschap verwerkte die hij al verwoord had in *The Abolition of Man*. Inderdaad geeft *That Hideous Strength*, onder meer, een levendig en luguber beeld van wat er zou kunnen gebeuren als de rede wordt beperkt tot haar instrumentele functies. Eerste oorsprong en laatste doel van het menselijk handelen worden stelselmatig als 'doorzienbare' zaken weggeredeneerd en op die manier overgelaten aan een uiterst mensonvriendelijk toeval. Het voorgaande deel, *Perelandra*, waarin de hoofdpersoon de planeet Venus bezoekt, illustreert de betekenis van de kennis van goed en kwaad voor het menszijn. Het bijbelse verhaal van de zondeval krijgt hier een draai waarbij de verleiding van de vrouw mislukt, de zondeval gaat dus niet door. Nog meer belangrijke noties worden in zijn sciencefictionboeken indringend verwoord en verbeeld, zoals gedachten over de plaats van de mens in de kosmos, in de tijd, en te midden van andere levensvormen. Wat dit laatste betreft: Lewis had geen moeite met Darwin, noch ook met het idee dat sommige dieren menselijke trekjes kunnen vertonen of ontwikkelen; integendeel. Het is bijna onmogelijk bepaalde passages te lezen en dan niet met toegenomen liefde en verwondering naar dieren te kijken.

Zo zullen verschillende denkbeelden van Lewis bij zijn lezers gewoonlijk beter doordringen vanuit zijn verhalend proza dan in hun beredeneerde vorm elders in zijn werk – met als belangrijkste geval zijn denkbeeld over de grond van de werkelijkheid. Die grond zag hij, op zuiver premoderne wijze, als een persoon: God, niet de natuur. Het godsbeeld van C. S. Lewis, en daarmee zijn beeld van de werkelijkheid, is incompleet zonder de figuur van de leeuw Aslan, hoofdpersoon van de zeven Narnia-verhalen. Het is moeilijk na te gaan, maar gezien het feit dat de Narniaboeken over de hele wereld bij miljoenen zijn en worden verkocht, is het mogelijk dat er ook miljoenen mensen zijn geweest, en nog zijn, die nooit een duidelijker godsbeeld hebben gehad dan het beeld dat zij kregen via Aslan.

Lewis zou dit waarschijnlijk een wat beschamende situatie hebben gevonden. Hij kreeg er al mee te maken via lezersbrieven. Maar hij kan er geen ernstig algemeen bezwaar tegen hebben gehad. Zelf zou hij als christelijk gelovige een aantal van zijn grote ‘mythopoëtische’ schrijvers ook niet graag hebben gemist. Het ware, het goede en het schone zijn naar zijn overtuiging uiteindelijk objectief gegeven, ongeacht hoe men ze benadert. De redelijke en zedelijke weg is onmisbaar met het oog op orde en samenhang. De verbeelding is ook onmisbaar, omdat zij niet beperkt is tot het navolgen van regels die binnen de natuurlijke orde gelden. Ordelijk bevestigd in het vermoeden dat deze orde op iets anders berust, kan de verbeelding af en toe, op haar manier, iets van dat andere zien.

Verlichting of verduistering

Mensen aanmoedigen om producten van hun verbeelding serieus te nemen is in moderne ogen iets dat we juist niet moeten hebben. Zo is het hek van de dam, redeneert men dan; er kan niets dan ellende van komen en het is hoe dan ook menonwaardig om in illusies te geloven. Dit brengt ons nog even op de vraag in hoeverre Lewis een geval van duisternis in verlichte tijden is, dan wel van verlichting in duistere tijden.

Zoals gezegd sprak hij niet vaak over Spinoza. Voor zover na te gaan beschouwde hij Spinoza niet als duidelijke aartsvader van Verlichting en moderniteit. Lewis was wel een vurig bestrijder van naturalisme, maar heeft nooit een bepaalde historische figuur aangewezen als grondlegger van de moderniteit. Voor zover hij dit toch eens terloops heeft gedaan – aan het slot van *The Abolition of Man*, en kennelijk in aansluiting bij gangbare opvattingen – gaf hij die status aan Francis Bacon. Hij zag Bacon als hoofdverantwoordelijke voor een ontwikkeling waarbij dorst naar kennis op een omineuze manier vermengd raakte met honger naar macht. Francis Bacon, zegt Lewis, ging er prat op dat natuurwetenschap hem slechts interesseerde als machtsmiddel. Het middel bleek zo goed te werken, met zulke zegenrijke resultaten ook, dat de vraag naar het precieze motief en doel van menselijke machtvergroting en naar een mogelijk gepaste grens daaraan op de achtergrond raakte. Er groeide een gewoonte om zoveel mogelijk dingen tot potentieel machtsgebied voor de mens te verklaren, tot natuur dus – en om dingen waarbij dit niet lukt dan ook niet helemaal serieus te nemen.

Zo bezien, en ongeacht het verschil tussen empirisme en rationalisme, lijkt het moment waarop Spinoza de totale werkelijkheid tot natuur verklaarde vooral een stap op de weg die Bacon geweest had: onderwerping van de natuur, uitlopend op onderwerping *aan* de natuur. Of zo’n stap een geval van verlichting of van verduistering moet heten, hangt ervan af hoe men die weg en vooral het eindpunt ervan beoordeelt.

Verder lezen

Oude Nederlandse C. S. Lewis-vertalingen zijn na 1981 op één na alle vervangen door nieuwe. Ook zijn diverse boeken toen pas voor het eerst vertaald. Alle fictie en al het expliciet christelijke werk, afgezien van wat korte verhalen en veel essays, zijn nu in het Nederlands voorhanden. Dit vertaalde deel is ongeveer 40% van zijn totale oeuvre, dat verder vooral bestaat uit wetenschappelijk (literatuurhistorisch) werk, essays, en poëzie. In de jaren 2000-2006 verschenen de *Collected Letters* in drie delen, voortreffelijk geannoteerd en geïndexeerd. De biografie van George Sayer (1988) is in het Nederlands vertaald (1996) en is adequaat, maar verre van briljant. Die van Wilson (1990) is ernstig bedorven door modieuze kletspraat en Freudiaanse minachting voor feiten. Een echt goede biografie is er nog niet, maar de meest uitvoerige en betrouwbare is voorlopig die van Green en Hooper (1974) in de herziene editie van 2002. *The Inklings* (1978) van Humphrey Carpenter is een uitstekend boek over de vriendenkring waarvan CSL de hoofdpersoon was. Buiten zijn eigen werk om wordt men over CSL vooral wijzer uit beschouwingen van mensen die hem gekend hebben, zoals de bundel *Light on CSL* (1965), *Owen Barfield on CSL* (1989), en *CSL at the Breakfast Table* (1979; herdrukt als *Remembering CSL*, 2005). Voor een goed begrip van CSL als criticus van zijn tijd neme men kennis van zijn meest directe mikpunten, zoals H. G. Wells, Olaf Stapledon, J. B. S. Haldane, C. H. Waddington, Julian Huxley, en zijn vakgenoten I. A. Richards en F. R. Leavis. Voor het overige leert men hem het beste kennen door auteurs te lezen die hij vaak citeert. Als achtergrond bij zijn christelijke werk (en leven) is naast de Bijbel niets belangrijker dan de *Unspoken Sermons* (drie delen, 1867-1889) van George MacDonald, in 1946 door CSL bloemgelezen, in 1997 in één band opnieuw uitgegeven, en compleet voorhanden op het internet.